

Załącznik nr 2 a.
do wniosku o wszczęcie postępowania habilitacyjnego

Toruń, 27.08.2018

Dr Marcin Kilanowski, adiunkt
Katedra Teorii Prawa i Państwa
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
ul. Bojarskiego 3 pok. 142, 87-100 Toruń

AUTOREFERAT

przedstawiający opis dorobku i osiągnięć naukowych

1. Imię i Nazwisko

Marcin Kilanowski

2. Posiadane dyplomy, stopnie naukowe:

Doktor nauk humanistycznych, stopień nadany jednomyślną uchwałą Rady Wydziału Humanistycznego UMK w Toruniu z dnia 13 grudnia 2005 roku na podstawie rozprawy doktorskiej *Ku wolności jako odpowiedzialności. Pomiedzy amerykańskim i kontynentalnym pragmatyzmem* (s. 295). Promotor: Prof. dr hab. Marek N. Jakubowski (UMK); Recenzenci: Prof. dr hab. Andrzej Szahaj (UMK), Prof. dr hab. Andrzej Kaniowski (Uniwersytet Łódzki).

Magister prawa, tytuł uzyskany na Harvard Law School – Harvard University (15 maja 2011); tytuł pracy magisterskiej: *Toward a new language for international human rights: from universality to responsibility* (s. 115) (*Honors*). Promotor: Profesor David Kennedy

Magister prawa, tytuł uzyskany na Wydziale Prawa i Administracji UMK w Toruniu (17 września 2008); tytuł pracy magisterskiej: *Wolność słowa i jej granice* (s. 95). Promotor: Prof. dr hab. Lech Morawski

Magister filozofii, tytuł uzyskany na Wydziale Humanistycznym UMK w Toruniu (10 września 2000); tytuł pracy magisterskiej *Jednostka i wspólnota. Liberalna demokracja w myśli Johna Deweya* (s. 105). Promotor: Prof. dr hab. Marek Jakubowski.

3. Informacja o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych:

Od początku mojej pracy zawodowej jestem związany z Uniwersytetem Mikołaja Kopernika z Zakładem Filozofii Polityki a następnie z Katedrą Teorii Prawa i Państwa. Na Uniwersytecie zostałem zatrudniony jako adiunkt w 2006 roku po wcześniejszym obronieniu pracy doktorskiej.

4. Wykazanie osiągnięcia, o którym mowa

a. tytuł:

W obronie ludzkiej godności i solidarności. Erich Fromm i Isaiah Berlin ku nowym filozoficznym podstawom dla państwa i prawa.

b. autor:

Marcin Kilanowski, *W obronie ludzkiej godności i solidarności. Erich Fromm i Isaiah Berlin ku nowym filozoficznym podstawom dla państwa i prawa.* Recenzent wydawniczy: Prof. dr hab. Marek Zirk-Sadowski – Wydział Prawa, Uniwersytet Łódzki, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2018, s. 509. [monografia]

c. Omówienie celu, osiągniętych wyników i omówienie ewentualnego wykorzystania

I. Uwagi wstępne

Filozofia XX wieku to bogate źródło alternatywnych narracji dotyczących tego, w jaki sposób powinniśmy chronić godność ludzką, potrzeby i prawa człowieka; narracji, które rozwinęły się w obliczu kryzysów. Celem książki jest wskazanie wspólnych intuicji i poglądów leżących u podstaw dorobku wiodących filozofów XX stulecia, częstokroć przypisywanych do odrębnych szkół bądź ideologii. Innymi słowy, istotne jest połączenie, a nie rozdzielenie, wątków refleksji filozoficznej, z jednej strony Ericha Fromma a z drugiej Isaiaha Berlina. Są one cenne dla rozważań nad współczesną rzeczywistością, aby móc zrozumieć człowieka i to, co jest kluczowe dla jego egzystencji oraz rozwoju, tzn. wartość godności ludzkiej, wolności, solidarności i odpowiedzialności. Dodatkowo dorobek wybranych filozofów wskazuje na konieczność zredefiniowania tego, czym być powinno prawo i na czym powinno się opierać – co jest szczególnie istotne dziś dla ochrony potrzeb ludzkich, praw człowieka oraz praw obywatelskich.

Można powiedzieć, że monografia dotyczy zarówno historii myśli o państwie i prawie, jak i filozofii prawa, w szczególności filozofii praw człowieka. Jest ona propozycją z zakresu historii myśli o państwie i prawie, i wpisuje się w historyczną debatę na temat pojawienia się praw człowieka po II wojnie światowej. W filozofii XX wieku istniał wielki potencjał, aby wesprzeć rozwój praw człowieka i przedstawić ich uzasadnienie. Pominięto jednak możliwość oparcia ochrony praw człowieka – potrzeb ludzkich – na wartościach solidarności oraz odpowiedzialności. Na wartości te, które są kluczowe dla poszanowania godności ludzkiej, wskazywali bezpośrednio lub pośrednio – jak zauważa Marry Ann Glendon - przedstawiciele wielu krajów pozaeuropejskich, będący uczestnikami Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych, za sprawą którego doszło do podpisania Powszechnej deklaracji praw człowieka. Uczestnicy ci odwoływali się do idei obowiązku wobec wspólnoty, w której egzystujemy. Znaczenie tego terminu nie odbiegało i nie odbiega od pojęcia odpowiedzialności i solidarności, o ile zrozumie się, jaka postawa indywidualna i wspólnotowa oraz jakie warunki społeczne muszą wystąpić, aby te wartości stały się obecne w naszych interakcjach społecznych.

Jako wkład w filozofię prawa i filozofię praw człowieka, książka ma za zadanie ukazanie myśli Fromma i Berlina jako zmagających się z fundamentalnymi pytaniami o ludzką naturę, miejsce człowieka we wspólnocie i państwie oraz poszanowanie godności człowieka. Ich rozważania mogą przyczynić się do wyjaśnienia wielu problemów, jakie pojawiły się w trakcie dyskusji o filozoficznych podstawach ochrony praw człowieka, a także do lepszego uzasadnienia konieczności ich ochrony w oparciu o wartość solidarności. Innymi słowy przeanalizowanie filozoficznych rozważań myślicieli tworzących w czasach pojawienia się faszyzmu, nazizmu czy komunizmu, i wejście z nimi w krytyczny dialog może pozwolić nam na wskazanie argumentów oraz rozwiązań, które będą mogły wesprzeć nas w formułowaniu alternatywnego uzasadnienia ochrony potrzeb człowieka i w kształtowaniu praw człowieka oraz tworzeniu polityki nakierowanej na ich implementację, w czasach, gdy ponownie są przedmiotem krytyki.

Korzystając z rozróżnienia wprowadzonego przez Marka Zirka-Sadowskiego na dwa kierunki prowadzenia badań: od prawa do filozofii i od filozofii do prawa, w omawianej pracy obrany pozostaje w przemożnej mierze ten drugi. Idąc od filozofii do prawa możemy krytycznie odnieść się do rzeczywistości, którą współtworzymy, także za pomocą prawa. Namysł filozoficzny pozwala na dostrzeganie zależności występującej między prawem a filozoficznymi koncepcjami człowieka. Namysł ten jest podstawą dla istnienia filozofii prawa, a także filozofii praw człowieka, bowiem jak mówił Janusz Kochanowski „nie można zrozumieć istoty praw człowieka jako potężnej idei, która przenika współczesne myślenie o prawie, a bywa, że urasta do rangi wiodącej filozofii

społecznej, bez zrozumienia samego człowieka”¹.

Jak pisze Maria Szyszkowska, filozofia prawa jest filozofią człowieka i stara się ona znaleźć odpowiedź czym jest prawo oraz jaką pełni rolę w naszym życiu. Dociekania te są zależne od posiadanych poglądów filozoficznych. Można też powiedzieć, że jest ona dociekaniami istoty systemu prawnego, szukaniem przyczyn porządku prawnego oraz oceną tego porządku. Oceny tej dokonuje się w świetle określonych wartości, filozofia prawa jest bowiem ściśle związana z aksjologią, gdyż wartości odgrywają zasadniczą rolę w życiu jednostek.

Dookreślenie, czym jest filozofia prawa, zarysowuje jej pole problemowe. Omawiana książka wpisuje się przedstawione pole problemowe filozofii prawa w takim zakresie, w jakim bada relację człowieka do prawa, jakie powinno być to prawo i jaka koncepcja człowieka oraz natury ludzkiej powinna leżeć u jego podstaw. Rozważania w niej przedstawiane skupiają się także na poszukiwaniu przyczyn porządku społecznego i prawnego oraz na określeniu, jakie należy stworzyć warunki dla pełnego rozwoju człowieka. Prowadzone analizy będą dokonywane w świetle między innymi wartości solidarności, odpowiedzialności i wolności. W toku analizy ukazane zostanie, że wybór tych wartości nie jest czysto arbitralny czy też abstrakcyjnie założony, lecz że przemawia za nim ludzkie doświadczenie, a idąc krok dalej: że stanowią one pewną składową prawdę o człowieku, na której fundamencie należy budować porządek społeczny i prawny.

Książka ta skupia się na myśli dwóch filozofów tworzących w czasach kryzysów związanych z powstaniem w XX wieku rządów totalitarnych – Ericha Fromma i Isaiaha Berlina. Oczywiście można mieć wątpliwości, dlaczego dziś mamy zajmować się myślicielami, którzy analizowali problem powstania ustrojów totalitarnych XX wieku. Wymienieni w bardzo dużym stopniu odnosili się do tego fenomenu. Dodatkowo bardzo wiele ich łączy bowiem odpowiedzi wspomnianych autorów wzajemnie się uzupełniają, wspierają, potwierdzają. Uczulają oni, że należy dostrzegać filozoficzne podstawy naszych kłopotów mających wieloraki wymiar: od etycznego, ideologicznego, po psychologiczny i instytucjonalny (zarówno jeśli idzie o instytucje państwowe, jak i prawne). Zwracają uwagę na siłę idei i rozstrzygnięć filozoficznych stanowiących podstawę dla naszego funkcjonowania w świecie i w społeczeństwie. Wskazują także na konieczność wykraczania jednostki poza siebie, ku zbiorowości, społeczeństwu, ku solidarności jednakże – co najważniejsze – nie zatracając swej indywidualności. Możliwość taka pojawia się wraz z zredefiniowaniem dychotomicznych podziałów (jednostka–wspólnota, prywatne–publiczne, prawo–polityka, prawo–moralność, fakty–wartości), na podstawie których funkcjonujemy i poza które trudno nam wyjść, co przyczynia się do powstawania kolejnych kryzysów. Aby te kryzysy nas

¹ J. Kochanowski, *Wstęp*, w: J. Zajadło (red.), *Antologia tekstów dotyczących praw człowieka*, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2008, s. 5.

omijały, niezbędne jest dostrzeganie wielu procesów, jakie wokół nas zachodzą, a których jesteśmy częścią i współtwórcami. Wszystko to przyczynia się do lepszego zrozumienia ludzkich potrzeb poprzez przyjęcie jako punktu odniesienia nie abstrakcyjnych konstruktów filozoficznych czy prawniczych ujęć, ale otaczającej nas rzeczywistości.

Warto dodać, że wspomniani myśliciele nie zmagają się jednak tylko z opisami rzeczywistości, które zakrywają to, co niewidoczne na pierwszy rzut oka. Ich myśl krytyczna zawiera również rozwiązania, jest bowiem istotne, by nie tylko zastanowić się nad kondycją ludzką, lecz również by przedstawić propozycję zmian, które pozwolą na osadzenie prawa na fundamentach filozoficznych i etycznych innych od tych, z którymi mieliśmy do czynienia dotychczas. Wybrani myśliciele wskazują na wartości solidarności i odpowiedzialności, które są obiektywne ale nie uniwersalne. Warto zwrócić uwagę na ich rozważania bowiem dzięki nim pojawia się szansa dla zbudowania takich relacji międzyludzkich, które pozwolą na pełniejszą ochronę godności ludzkiej. Innymi słowy jeżeli chce się dziś odpowiedzieć na pytanie, jak mamy osiągnąć wyznaczony wcześniej cel – dobrze funkcjonujące demokracje, społeczeństwo obywatelskie, solidarność międzyludzką, odpowiedzialność i poszanowanie praw człowieka – to należy najpierw we właściwy sposób opisać kondycję współczesnego człowieka, warunki społeczno-ekonomiczne, polityczne i prawne, w jakich od XX wieku żyjemy, i dopiero wtedy można przedstawiać wizję tego, co powinno się zmienić. To jednak nie wszystko. Trzeba dodać, że niezbędne jest także wskazanie nowych fundamentów filozoficznych i etycznych. Kryzys nie minie, jeżeli nie zajmiemy się także ich redefinicją. Nie minie, jeżeli nadal będziemy także opierać się na istniejącym i niezadowolającym poziomie świadomości wagi międzyludzkiej solidarności i indywidualnej odpowiedzialności, na naszym rozumieniu wolności, funkcjonowania wolnego rynku, instytucji państwowych i prawnych, nie mając wiedzy o istnieniu sieci zależności między podmiotami. Nie zdajemy sobie bowiem sprawy, że oddzieliliśmy się od zjawisk i żyjemy zapatrzeni w byty abstrakcyjne, założenia i filozoficzne dychotomie, na których opiera się nasze myślenie o świecie i działanie w nim.

II. Cele badawcze, kontekst, kierunek i podejście

1. Cele – problemy badawcze

Książka ta koncentruje się na wskazaniu wagi wartości godności ludzkiej, solidarności, odpowiedzialności i wolności w myśli czołowych filozofów XX wieku: Ericha Fromma i Isaiaha Berlina. Przeprowadzona w niej analiza ma pozwolić nam dostrzec, jakie są kluczowe potrzeby człowieka, co może pomóc nam lepiej chronić godność ludzką, która jest podstawą dla ochrony

praw człowieka. Dodatkowo ma za zadanie wypełnić lukę, gdyż współczesne opracowania nie wskazują na niektóre istotne koncepcje, które rozwinęły się w wieku XX, a które zostały pominięte lub zdeprecjonowane przez inne wpływowe nurty myślenia, skupiające się na wynajdywaniu różnic, a nie na poszukiwaniu wspólnych płaszczyzn. Twórcy tych koncepcji pomagają nam zrozumieć procesy prowadzące do kryzysów i zapoznać się z krytycznymi podejściami do nich. Ponadto celem książki jest ukazanie nowej wizji państwa i prawa, a także przedstawienie możliwości ochrony godności ludzkiej jako obiektywnej wartości bez konieczności uzasadniania jej uniwersalnego charakteru. Rozważania mają również ukazać, że to nie uznanie uniwersalności wartości jest najlepszą podstawą, by zapewnić ich ochronę, lecz budowanie więzów solidarności międzyludzkiej. Osiągnięcie tych celów może mieć praktyczne konsekwencje. Zrozumienie procesów prowadzących do kryzysu może bowiem wzmocnić naszą świadomość zagrożenia, gdy ludzkie potrzeby są ignorowane i gdy proces ich rozumienia jest ograniczony. Co więcej, lepsze zrozumienie ludzkich potrzeb oraz posiadanie alternatywnej wizji państwa, prawa i polityki może być pomocne przy podejmowaniu działań legislacyjnych i przy kształtowaniu polityki. Innymi słowy, książka nie tylko ma za zadanie przybliżać idee i doktryny, lecz również ma mieć wartość praktyczną i pomóc nam zrozumieć, jak sytuacja może się rozwijać, gdy skupimy się tylko na pewnym rozumieniu pojęć i ich użyciu a zignorujemy lub pominiemy alternatywne. Takie rozumienie pozwoli nam skuteczniej chronić i uzasadniać istnienie prawa człowieka, choć nie w oparciu o wartości mające mieć substancjalny i uniwersalny charakter.

2. Kontekst badawczy

Jak już zaznaczono w uwagach wstępnych, rozważania Ericha Fromma i Isaiaha Berlina wpisują się w zakres problemowy istotny dla filozofii polityki i filozofii prawa. Po wnikliwej krytyce przeszłych i współczesnych instytucji, warunków i rozwiązań filozofowie przedstawiają własną wizję polityki, państwa i prawa, oraz kierunek, w jakim społeczeństwo powinno się rozwijać. W tym względzie nie różnią się od innych kierunków w filozofii prawa, które głoszą konieczność indywidualnego rozwoju w oparciu o przyjęty ideał. Tym „ideałem” u Fromma i Berlina jest wizja polityki, państwa i prawa oparta na wartościach. Pomimo kontekstowości naszego istnienia pewne wartości są dla analizowanych autorów niezbywalne, jeśli mamy się czuć człowiekiem, inaczej mówiąc: pewne wartości są obiektywne, mimo że nie można obronić ich uniwersalności. Takie rozumienie ma swoje konsekwencje, jeżeli idzie o metody działania, gdyż to już nie rozkaz, lecz porozumienie i wola obywateli – jakby powiedziała Szyszkowska – miałyby kształtować państwo i prawo. Porozumienie, zrozumienie, dialog to warunki formalne wskazywane zarówno przez Fromma, jaki i Berlina – bez nich proponowane przez myślicieli zmiany nie będą

mogły wystąpić.

Oparcie się na obiektywnych wartościach pozwala wypełnić jedno z zadań filozofii prawa, jakim jest krytyka prawa obowiązującego na podstawie prawa słusznego. I krytyki tej u wspomnianych myślicieli nie brakuje – jest oparta na pewnej wizji człowieka i jego potrzeb oraz prawach, jakie są dla niego niezbędne. Można powiedzieć, że reprezentowane w książce poglądy zmierzają do obrony prawa natury, bez przyjmowania treści tego prawa za niezmienną. Prawo bowiem jest postrzegane w rozważaniach jako to, które powinno dostosowywać się do zmieniających się okoliczności, gdyż tak jak człowiek nieustannie się rozwija, tak też samo prawo oraz myślenie o wartościach czy potrzebach człowieka powinny się rozwijać.

Używając podziału na klasyczną i współczesną tradycję prawa natury, można uznać, że rozważania zawarte w książce wpisują się w powojenną tradycję. Wyrastają one z doświadczenia reżimów totalitarnych, choć nie odnajdziemy zbyt wiele bezpośrednich odwołań do prawa natury w myśli analizowanych filozofów. Istotne jest jednak, że cechuje je to, co inne koncepcje prawa natury. Można je przypisać do grupy koncepcji epistemologicznych, odwołują się bowiem do ludzkiego doświadczenia jako podstawy naszej wiedzy i dla podejmowanych działań, a nie do niezmiennych cech bytu. Berlin i Fromm wychodzą od krytycznej refleksji nad człowiekiem, społeczeństwem, państwem i prawem, by wskazywać, że istnieją kryteria, według których można oceniać działania człowieka, choć nie wskazują na ich uniwersalność, lecz na ich obiektywność. Uważają, że kryteria te związane są z ludzką naturą, choć nie pojmują jej w sposób substancjalny, tak jak inni zwolennicy koncepcji prawa natury. I co najważniejsze: są przekonani, że kryteria te i prawo, które powinno stać się podstawą dla naszego działania, można poznać w sposób rozumowy. Człowiek jest racjonalny – a przynajmniej może być – i poznając siebie oraz świat, poznaje ludzkie potrzeby, swą „naturę” i warunki formalne, niezbędne, by potrzeby te mogły być zaspokajane. Dzięki temu dostrzega, jakie wartości, zasady i normy są istotne, by mógł żyć i się rozwijać.

Zrozumienie takiego ujęcia wymaga wysiłku intelektualnego, przestawia bowiem nasze dotychczasowe myślenie. Zgodnie z nim można mówić o naturze ludzkiej bez wskazywania na jej substancjalne właściwości. Można argumentować za uznaniem obiektywności wartości, lecz nie za ich uniwersalnością. Z pewnością trud ten występuje, gdyż „na gruncie polskim najlepiej i najszerzej jest znana religijna interpretacja prawa natury – mniej zaś teorie, które głosząc jego istnienie, nie odwołują się do Boga. Lepiej znane są teorie przyjmujące niezmienną treść tego prawa, a mniej te, które stoją na stanowisku zmienności treści albo jej rozwojowego charakteru”². Autor wyraża nadzieję, że książka choć w minimalnym zakresie będzie uzupełnieniem takiego

² M. Szyszkowska, *Filozofia człowieka u podstaw systemów filozoficznoprawnych*, w: M. Szyszkowska, I. S. Grat, T. Kozłowski, A. Kryniecka-Piotrak, M. Mitera, *Filozofia prawa*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2001, s. 149.

stanu rzeczy.

Pracy badawczej przyświecała idea uzupełnienia rozważań, które są istotne na gruncie rozważań filozoficzno-prawnych nie tylko w Polsce, lecz także poza jej granicami. Charakter badań jest interdyscyplinarny – pokrywa się z polem badawczym filozofii prawa, a także dotyka problematyki historii myśli polityczno-prawnej. Dodatkowo przedstawia rozważania, które wykraczają poza dotychczasowe doktryny, paradygmaty, tradycje filozoficzne czy wybory polityczne. Na podstawie myśli Fromma i Berlina odczytywanej pomiędzy filozoficznymi tradycjami można skonstruować koncepcję filozoficzno-prawną, która może uzupełnić XX-wieczne rozważania z zakresu filozofii prawa i teorii prawa natury.

3. Kierunek badawczy

Inspiracją do obrania wskazanego kierunku badań były słowa Marii Szyszkowskiej, że „dwudziestowieczne teorie prawa natury – wyłączając teorię tomistyczną – są mało u nas znane. Poza tym rzadko docieka się poglądów na temat człowieka, założonych u podstaw tych teorii”³. Inspiracją były także inne słowa Szyszkowskiej wskazujące na trzecie odrodzenie teorii prawa natury. Sposób w jaki dookreśla je Szyszkowska jest zbieżny z tym, na co zwracają nam naszą uwagę Fromm i Berlin. Poszukują oni porozumienia pomimo różnic, przy jednoczesnym zachowaniu indywidualności jednostki. Porozumienie to nie ma być podporządkowane jednemu właściwemu zestawowi wartości, zasad czy praw. Filozofowie zdają sobie sprawę, że nie jest to łatwe zadanie. Fromm zaznacza, że „aktualna struktura społeczna i kulturowa wiedzie ku katastrofie, przed którą jedynie nowy Renesans” może nas ocalić⁴. Ten renesans, o którym pisze Fromm, lub odrodzenie, o którym mówi Szyszkowska, to zwrócenie się ponownie ku człowiekowi i obranie go za punkt wyjścia. Istotne są jego potrzeby, jego możliwości rozwoju, przy uwzględnieniu jego umiejętności racjonalnego osądu.

Warto dodać, że zaprezentowanemu głosowi współcześnie wtóruje Hilary Putnam, który wierzy w możliwość trzeciego oświecenia i zwrócenia się po raz kolejny ku człowiekowi, a zarazem ku wartościom, które na drodze krytycznej i racjonalnej analizy można wskazać za obiektywnie dla nas ważne. Warto dodać, że głos ten wspierają myśliciele wyczuleni na okropności XX wieku, tacy jak Habermas, Pinker czy Pomian, który uważa, że to oświecenie zabezpiecza nas przed możliwością pojawienia się totalitaryzmów. Nie zniechęca ich głos krytyczny Alasdaira MacIntyre’a, mówiący, że projekt oświeceniowy, w tym projekt wskazania i uzasadnienia istnienia praw człowieka, zakończył się niepowodzeniem. Ich zdaniem nie trzeba odrzucać idei

³ Ibidem, s. 150.

⁴ E. Fromm, *Mieć czy być?*, tłum. J. Karłowski, Rebis, Poznań 2017, s. 219.

oświeceniowych, nie trzeba kwestionować naszych krytycznych zdolności, możliwości racjonalnego osądu i zdobycia wiedzy oraz wskazania obiektywnych wartości.

Wspomniana obiektywność wartości, za którą nie idzie jednak roszczenie do ich uniwersalności, rozumianej poprzez odwoływanie się do metafizycznych czy ontologicznych podstaw, jest bardzo kontrowersyjna. Odnosząc się do tej kwestii na gruncie myśli Berlina, wybitna badaczka jego filozofii, Beata Polanowska-Sygulska, pisze o „napięciu”, które występuje „między relatywistycznym wydzwiękiem Berlinowskiej wersji pluralizmu i jej mocno deklarowanym obiektywizmem”⁵. Uznaje je za nieusuwalny atrybut refleksji oxfordzkiego myśliciela. I te słowa były inspiracją w obraniu kierunku badań i kluczowego problemu badawczego – możliwości obronienia obiektywności wartości bez odwołań do uniwersalizmu, mimo iż wymaga to przestawienia naszego sposobu myślenia. Próba takiej obrony wydaje się istotna zarówno dla możliwości wystąpienia trzeciego odrodzenia prawa natury, czy też trzeciego oświecenia, o którym pisze Putnam, opowiadając się za etyką bez otologii. Przybliżenie się do odpowiedzi dotyczącej obiektywności wartości to ważny krok, by w kolejnej odsłonie filozoficznego namysłu móc rozważyć możliwość wskazania na obiektywne istnienie prawa natury.

Pisząc o inspiracjach istotnych dla obrania kierunku badawczego, warto także zwrócić uwagę na liczne kontrowersje, jakie wzbudzała i nadal wzbudza myśl Fromma i Berlina, w tym to, czy możemy mówić o zgodności ich myśli. Impulsem zaś do zaproponowania rozwiązań problemów wyłaniających się w trakcie badań były liczne głosy wskazujące na potrzebę stworzenia nowych etycznych podstaw dla naszych demokratycznych społeczeństw czy też mówiące o potrzebie zawarcia nowej umowy społecznej. Stanowiły one ważny punkt odniesienia, zarazem motywując do podejmowania kolejnych kroków i potwierdzając, że potrzebujemy dziś namysłu, który mógłby pomóc w przewyżczeniu pojawiających się zagrożeń.

4. Podejście badawcze – metodologia

Aby dokładnie przedstawić myśl Fromma i Berlina oraz osiągnąć wyznaczone w tej pracy cele, niezbędna była analiza tekstów samych filozofów. Przy tak zarysowanym podejściu pojawić się może pytanie, czy ze zrozumieniem odczytujemy ich słowa. Czy nie pozbawiamy danej myśli części jej przesłania, co zdarza się często, gdy zbyt szybko próbuje się ją rozmieścić na mapie ideologicznych perspektyw, z którymi już wcześniej mieliśmy do czynienia? Otóż książka jest próbą niepowielania tych samych błędów, po to, by myśli omawianych filozofów nie pozbawiać głębi i w pełni dostrzec wagę ich głosu. Staje się to możliwe dzięki oparciu się na tekstach samych

⁵ B. Polanowska-Sygulska, *Pluralizm wartości i jego implikacje w filozofii prawa*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2008, s. 323.

autorów, by między innymi nie przeoczyć momentu przekraczania przez nich ideologicznych perspektyw i by samemu właściwie odczytać ich słowa.

W pracy tej pragnę uniknąć odnoszenia się do interpretacji myśli Berlina i Fromma, by nie uwikłać się w rozważania z zakresu recepcji ich poglądów, co mogłoby utrudnić ukazanie ich zbieżności. W zarysowanym wcześniej planie badawczym pojawia się więc konieczność poskromienia ogromnej chęci szerokiego odniesienia się do literatury poza rozdziałem wprowadzającym i zakończeniem. Nie znaczy to, że przedstawione odczytanie jest ostateczne i najbardziej prawdziwe. Trzeba zdawać sobie sprawę z tego, że, jak wskazuje Berlin, każdy myśliciel funkcjonuje zgodnie z pewnym wzorcem. Innymi słowy my też tak funkcjonujemy, interpretujemy myśli i zjawiska oraz działamy. Wprawdzie należy starać się o jak największą wnikliwość, klarowność i precyzję, lecz trzeba też być świadomym swoich ograniczeń. Nie zmienia to jednak faktu, że trzeba zmierzać do coraz lepszego zrozumienia i nie można tłumaczyć powierzchownego odczytania słów drugiego człowieka naszym zakorzenieniem w określonych przesądach i wzorcach kulturowych. Innymi słowy trzeba starać się zrozumieć i zmierzać do wiernego odczytania, mimo że treści nie istnieją oddzielone od kontekstu historycznego i osobistego, który wpływa na określone ich zapisanie, a później także na ich odczytanie.

5. Struktura pracy

Częstym problemem jest to w jaki sposób przedstawiać teorie klasycznych filozofów prawa i polityki. W książce jest on rozwiązany zarówno poprzez przedstawienie poglądów Fromma i Berlina, jak i poprzez prezentacje refleksji, które wyrastają z rekonstrukcji ich myśli i które odnoszą się do niej w sposób krytyczny.

Zwracając uwagę na strukturę pracy, warto powiedzieć, że w I rozdziale będącym wprowadzeniem zostają przedstawione podstawowe kwestie związane z tematem książki, opisane pozostaje znaczenie badań oraz wskazane zostają cele badawcze, kontekst, kierunek oraz podejście badawcze zaś w rozdziale II „*Erich Fromm – od krytyki do propozycji zmian*” rozważania skupią się na prezentacji myśli Fromma. Niemiecki filozof przedstawia krytyczną analizę przemian społecznych i politycznych, a zarazem daje silny impuls do myślenia o lepszym jutrze i próbuje je ukazać argumentując za kluczowymi wartościami wolności i solidarności. Fromm wierzy, że pomimo kryzysowej sytuacji należy mieć nadzieję na możliwość rozsądnego ukształtowania społeczeństwa. To dlatego od niego rozpoczynają się rozważania, by następnie skupiać się na myśli Berlina, dla którego tak jak i dla Fromma wystąpienie faszyzmu i komunizmu stało się istotnym impulsem do twórczości intelektualnej, w ramach której prezentują propozycje zmian. Oczywiście Fromm nie przedstawia propozycji zmian, które dotyczą między innymi tego jaka powinna być

nasza demokracja w tym także nasze państwo i prawa, bez przeanalizowania, jakie warunki są niezbędne, by mogły one wystąpić. W określaniu tych warunków jego pogląd zbieżny jest ze stanowiskiem Berlina. Nie skupia się ona na abstrakcjach, które wielokrotnie były podstawą utopii, lecz zakorzeniona jest w ludzkim doświadczeniu.

Fromm podkreśla, że jego wizja nie jest ostateczna. Jest on wyczulony na możliwość przemiany reformy w dogmatyzm, nową ortodoksję czy totalitaryzm. Taką groźbę dostrzega także Isaiah Berlin – o czym szerzej jest mowa w rozdziale III „*Isaiah Berlin – od zagrożeń do nowej wizji*”. Oczywiście Berlin wielokrotnie zaznacza, że dążąc do tłumaczenia sobie świata trzeba pamiętać, że gdy wystąpi brak krytycznego namysłu to pojawia się groźba podporządkowania kategoriom, które nie będą przystawać do otaczającej rzeczywistości. Berlin dodatkowo uczy nas, że należy przeciwstawiać się postrzeganiu konieczności w tym, co się dzieje, i dostrzegać nieciągłości i różnice, które wypełniają nasz horyzont znaczeń oraz działań. Nie znaczy to jednak, że nie można dostrzegać pewnych nici, które wśród tych nieciągłości występują, tego, co nas łączy, a nie dzieli.

Rozdział III, tak jak i rozdział II, kończy się krytycznym podsumowaniem. Oba podsumowania pozwalają na odniesienie się do myśli Fromma i Berlina i rozwinięcie wątków ich rozważań, tak aby ominąć istniejące w nich trudności i ukazać, że można zaproponować sposób ich rozwiązania, broniąc kategorii prawdy, czy racjonalności i wskazując na rolę użycia idei oraz konieczność oscylowania między wartościami i utrzymywania chwiejnej równowagi, gdy mowa jest o prawie.

Fromm i Berlin są zgodni choć nie zawsze mówią tymi samymi słowami. Ukazaniu tego, co łączy, podkreśleniu, że zdaniem myślicieli mamy wspólne potrzeby, wspólne wartości, które można dostrzec poza sztywnymi podziałami na jednostkę i wspólnotę, fakty i wartości czy lewicę i prawicę, służy rozdział IV „*Fromm i Berlin – ku nowym filozoficznym podstawom państwa i prawa*”. Rozważania Fromma i Berlina, wzajemnie się uzupełniając, pozwalają na ukazanie nowej filozoficznej wizji dla państwa i prawa. Można wprawdzie mówić, że dużo ich dzieli, ale czynią tak najczęściej ci, którzy nie chcą budować ani godzić i nie dostrzegają iż myśliciele mówią wspólnym głosem o zagrożeniach, o przekraczaniu dychotomii, o konieczności wykraczania poza abstrakcje, o znaczeniu godności i solidarności, czy wolności i ściśle z nią związanej odpowiedzialności.

Po wcześniejszym dogłębnym wzięciu pod uwagę tych wszystkich tekstów filozofów, które mają znaczenie dla osiągnięcia postawionych celów badawczych w zakończeniu podsumowane zostają liczne wątki przedstawione w rozdziale II i III, a w tym jak Fromm i Berlin rozumieją wartość wolności, solidarności, odpowiedzialności czy godności. Pozwala to na ponowne wskazanie, jak zbieżni są w swych opisach i ocenach, lecz zarazem umożliwia argumentowanie, że

z analiz porównawczych wyłania się perspektywa dotycząca polityki, wizji państwa i prawa oraz ich fundamentów, która może być dziś dla nas pomocna. W zakończeniu zostaje ukazane współczesne i praktyczne znaczenie wcześniejszych rozważań wychodzących poza dogmatyczne wizje państwa i prawa tworzone na ich podstawie. Fromm i Berlin uczulają nas na to, co doprowadziło w XX wieku do powstania licznych totalitaryzmów, autorytaryzmów i nacjonalizmów, oraz pozwalają nam dostrzec, że te same zagrożenia czyhają na nas dziś. Nie skupiają się więc tylko na krytyce, lecz przedstawiają także perspektywę, która może nam pomóc w XXI wieku, byśmy nie popełniali tych samych błędów co w przeszłości.

III. Osiągnięte wyniki

Fromm i Berlin uczą nas, że krytyczne myślenie jest nieustannie niezbędne, tak jak wolność, by tworzyć prawo i kształtować indywidualną odpowiedzialność. Twierdzą, że nie ma ostatecznych prawd i rozwiązań – przynajmniej dla nas. Nie ma także niezmiennych reguł i praw. Dopowiadając kilka słów do analiz myśli Fromma i Berlina, można powiedzieć, że jeśli mamy kierować się prawem, powinno to być prawo uwzględniające zmieniające się okoliczności i dostosowujące się do okoliczności. Przyjęcie rozumienia, w którym prawo uwzględnia zmieniające się okoliczności, pozwoli pełniej uchronić to, co w człowieku cenne, to, co różnorodne, ochroni jego prawo do życia i rozwoju. Można powiedzieć, że – idąc za rozumowaniem Berlina – uchroni pluralizm, który jest dla brytyjskiego filozofa bardziej ludzkim ideałem, a wraz z tym określoną „porcję negatywnej wolności” przeciwstawioną „pozytywnej” wolności mającej się oprzeć na dyscyplinie i autorytarnych strukturach⁶. Oczywiście odnosząc się do pozytywnej wersji wolności – „wolności od” – Berlin opisuje pewną wypaczoną jej wizję, taką, która pojawiła się w wyniku ewolucji rozumienia pojęcia wolności. Można jednak wskazać, jak czyni to Fromm, że „wolność od” nie jest wystarczająca, że niezbędna jest „wolność do”, do tworzenia i budowania. I nie jest to sprzeczne z tym co mówi także Berlin. Fromm i Berlin zgadzają się, że wolność to dopuszczanie do głosu różnych poglądów, nawet sprzecznych, a nie wybór jednego stanowiska. Taka wolność jest kluczowa dla człowieka. Pozbawianie człowieka takiej wolności i możliwości brania na siebie odpowiedzialności to odbieranie mu godności. Warto jednak dodać, że wskazując na wagę tej godności, poszanowania drugiego człowieka, jednocześnie zwracają naszą uwagę na to, co dla nas wspólne. Ich rozważania ukazują więc również, w jaki sposób pogodzić pluralizm i różnorodność z pochwałą jedności.

Dla Fromma i Berlina są wartości, z których zrezygnować nie można, bez względu na

⁶ I. Berlin, *Cztery eseje o wolności*, tłum. H. Bartoszewicz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994, s. 189.

sytuację. Dlatego też Fromm twierdzi, że potrzeba nam radykalizmu humanistycznego, który jest podstawą do dokonania zmian w przestrzeni społecznej, politycznej, ekonomicznej czy prawnej. Podstawą „radykalizmu prawdziwie humanistycznego” jest wolność i szacunek. Jest on podstawą nowej wizji państwa i prawa, która według Berlina powinna być tak jak działalność filozofa. A ta działalność to „odwieczne poszukiwanie nowych odpowiedzi w nowych okolicznościach; rozpoznanie tego, że sytuacja człowieka podlega bezustannej zmianie; że teraźniejszości nie wolno poświęcać na rzecz przeszłości czy przyszłości – owa działalność ma ścisły związek z istnieniem wolności, wolności obywatelskiej”⁷. Powinniśmy więc dążyć do wolnego rozwoju człowieka, który zdaniem Fromma wystąpi zgodnie z prawami natury człowieka, jeśli jednostka będzie zmierzała do afirmacji własnej egzystencji. Wystąpi, jeśli człowiek będzie mógł dążyć do realizacji swojej indywidualności. Celem realizacji jest rozwinięcie pełni swoich mocy. A państwo i prawo powinno wspierać ten proces, rozwijając się w oparciu o dorobek filozofii człowieka i filozofii prawa, która – mówiąc słowami Marii Szyszkowskiej – „rozpatruje prawo w relacji do życia i całkowitego doświadczenia człowieka w jego wymiarze egzystencjalnym”⁸. Taka filozofia prawa może pomóc w tym, by ponownie nie popełnić błędów z przeszłości.

Berlina i Fromma przeformułowują stare poglądy i problemy oraz przedstawiają nową wizję. Należy dostrzec, że ich myśl układa się w pewną całość, że można nakreślić drogę rozwoju ich refleksji prowadzącej do postrzegania wolności jednostki w ścisłym związku z solidarnością i odpowiedzialnością oraz postrzegania godności ludzkiej przez pryzmat poszanowania różnorodności nieograniczonej sztywnymi regułami, kim człowiek jest lub miałby być i co jest dla niego ważne. Warto zauważyć, że taki kierunek rozważań Fromma i Berlina ma wielkie znaczenie dla wizji polityki, państwa i prawa. Ich rozważania pozwalają odpowiedzieć na pytanie, jak bronić praw człowieka. Otóż Fromm i Berlin pomagają nam chronić prawa człowieka i ludzką godność w czasach, gdy uniwersalizm wartości jest szeroko krytykowany. Uświadamiają nam, ile można osiągnąć na drodze racjonalnego rozumowania, lecz także za pomocą ludzkiej wrażliwości, tam, gdzie intelekt zderza się z skomplikowaną materią codziennego życia, z różnicami indywidualnymi, grupowymi i kulturowymi. Pozwalają nam dostrzec, jak często byliśmy zakładnikami jednej wizji, politycznej i arbitralnej, którą przedstawiano nam jako wizję filozoficzną, uniwersalną, wykorzystywaną następnie do wspierania działań legislacyjnych i przy wyborze modelu funkcjonowania instytucji prawnych oraz państwowych. Pomimo przekonania, że znaleziono odpowiedź i że jest ona jedyną możliwą, którą podsuwa nam rozum, była to odpowiedź abstrakcyjna, oddzielona od doświadczenia i człowieka. To nie rozum ją podpowiadał, lecz chęć

⁷ I. Berlin, *Zmysł rzeczywistości, Studia z historii idei*, tłum. M. Filipczuk, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2002, s. 109.

⁸ M. Szyszkowska, *Filozofia prawa i filozofia człowieka*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa, 1989, s. 21.

posiadania, interes grupowy, pragnienie osiągnięcia określonej pozycji i siły. Fromm i Berlin wskazują, że w przeciwieństwie do chęci zdobycia władzy i zwiększenia stanu posiadania, należy „budować na człowieku”.

Wskazanie na konieczność oparcia się na człowieku, a nie na abstrakcjach, odsuwa na bok stare zasady, które były oderwane od człowieka, i zwraca uwagę na potrzebę porozumiewania się, które zbliża nas do siebie. Fromm i Berlin zaznaczają, że jest ono możliwe dzięki wspólnym wartościom i dostrzeżeniu pozostałych elementów, które nas łączą. I nie jest to wybór arbitralny oraz subiektywny, lecz taki, na który wskazuje sama praktyka. Warto jeszcze raz zaznaczyć, że wybór formy polityki, modelu państwa i rozumienia prawa przez Berlina oraz Fromma nie opiera się na stałych i niezmiennych prawdach, lecz jest wyrazem, że to, z czym powinniśmy się pogodzić, to balansowanie między różnymi rozwiązaniami, choć w oparciu o konkretne wartości. Można dopowiedzieć, że nie chodzi o wybór jednej, właściwej, danej raz na zawsze drogi, lecz o taki, który pozwala w porę zareagować na potrzeby człowieka oraz na zmianę okoliczności. Można też pójść dalej, tak jak zostało to uczynione w komentarzach do myśli Fromma i Berlina, i dodać, że prawem, którym powinniśmy się kierować, winno być „prawo uwzględniające zmieniające się okoliczności” i dostosowujące się do nich, mające na celu pełny rozwój człowieka. Kierując się takim prawem, będziemy mogli znajdować rozwiązania dla coraz to nowych problemów, jednakże powinniśmy zachować w tym rozwagę, by nie oderwać się od samego człowieka, by wychwalając „tworzenie”, nie zatracić tego, co chcieliśmy osiągnąć – pełni człowieczeństwa.

Nasze człowieczeństwo jest kluczowe. Zrozumienie tego faktu, biorąc pod uwagę to, jaka jest nasza natura, pozwoli wskazać dysfunkcje systemu społecznego, na który składają się relacje społeczne, polityczne, ekonomiczne i regulacje prawne. Pozwoli także na zdefiniowanie norm, które łączą zdrowe, ekonomiczne, a także polityczne i prawne działanie systemu społecznego z dobrem ludzi, będących jego częścią. Krótko mówiąc, Fromm, a także Berlin twierdzą, że możemy zmieniać system, ale należy brać pod uwagę cel, czyli pełniejszy rozwój człowieka oraz jego ochronę i poszanowanie ludzkiej godności. Ta refleksja Fromma i Berlina jest szczególnie ważna dziś, gdy trzeba zastanowić się nad głosami krytykującymi dotychczasowy model – obecny system ekonomiczny, społeczno-polityczny i prawny – ponieważ bunt, jaki może towarzyszyć tym głosom, nie musi poprowadzić nas ku zmianom, które będziemy gotowi zaakceptować. Berlin i Fromm uczulają nas, że bunt przeciwko systemowi, tak jak to się stało w przeszłości, może sprawić, że na nowo odżyją silne tendencje autorytarne lub nacjonalistyczne, które doprowadzą do ponownego podważenia tego co dla nas cenne. W przeciwieństwie do takich tendencji Fromm i Berlin ukazują, że wartości godności ludzkiej i solidarności są wyjątkowo ważne, że są obiektywne i że można je uratować, jeżeli zaprzestaniemy prób uzasadniania ich uniwersalnego charakteru. Co istotne ich

słowa coraz częściej znajdują współcześnie potwierdzenie bowiem wartość solidarności jest dziś coraz częściej dostrzegana jako istotna dla społeczeństwa, państwa i prawa, na co wskazuje między innymi Jerzy Zajadło czy Wiktor Osiatyński.

Dotychczasowe odwoływanie się do uniwersalności pewnych wartości związane było z chęcią obronienia praw człowieka po okropnościach XX wieku. Zdaniem Fromma i Berlina takie odwoływanie się jest jednak niewystarczające lub inaczej mówiąc, nie przynosi spodziewanego efektu. Można dodać, że jest to szczególnie niewystarczające w czasach, gdy różnorodne centra rozwoju osiągnęły silną pozycję. Jak wskazuje Osiatyński domagają się uznania swego własnego rozumienia świata, w ramach którego patrzą na demokratyczny model państwa i prawa, oraz „prawa człowieka” przez pryzmat swoich interesów narodowych, kulturowych czy religijnych. Jak powinniśmy radzić sobie w takiej sytuacji? Otóż wizje polityki państwa i prawa Fromma oraz Berlina mogą stanowić przeciwwagę dla tych stanowisk. Filozofowie ci wskazują, że przy całej różnorodności, która nas cechuje, istnieje coś, co jest wspólne, pewna jakość, na którą składa się potrzeba solidarności i poszanowania godności ludzkiej, co jest ważne dla wszystkich nas, bez względu na dzielące różnice. I na tym fundamencie należy budować naszą politykę, państwo i prawo.

Dodatkowo ważne jest, że zgodnie z rozważaniami Fromma i Berlina najlepiej można chronić prawa jednostki i prawa człowieka, nie wychodząc z pozycji pewności, że w pełni zrozumiało się siebie i potrzeby innych. Powinniśmy formułować nowy język w oparciu o przemyślane na nowo wartości etyczne, jeśli ma nas cechować pełniejsze poszanowanie godności drugiego człowieka i gdy nasze z nim relacje mają być oparte na głębszej solidarności. To nie fundamentalne prawa czy uniwersalne zasady są najlepszym gwarantem poszanowania praw człowieka, obecnych i przyszłych, które jeszcze nie zostały ustanowione, lecz nasza odpowiedzialność, poszanowanie godności drugiego człowieka i budowanie więzów solidarności z innymi. Myśl ta wyraża w inny sposób kluczową refleksję, jaką przedstawia Mary Ann Glendon: taką mianowicie, że konieczność poszanowania godności ludzkiej znajduje swoje uzasadnienie w doświadczeniu człowieczeństwa. O nim mówili wcześniej Fromm i Berlin, choć nie byli wystarczająco usłyszani. Poglądy ich rzucają nowe światło na istotny dla współczesności problem – jak chronić prawa i wolności człowieka. Mogą one wzbogacić znane nam koncepcje prawa i państwa, rozważania z zakresu prawa natury oraz poszanowania praw człowieka o idee, które stanowią uzupełnienie dla dotychczasowych lub są dla nich alternatywą. Ta zaś wydaje się stwarzać szansę na poradzenie sobie z dzisiejszymi problemami związanymi z pojawieniem się fundamentalizmów, nacjonalizmów czy tendencji totalitarnych opierających się na abstrakcjach, dogmatach i licznych ortodoksjach, jak powiedziałaby Fromm i Berlin.

5. Omówienie pozostałych osiągnięć naukowo badawczych

- Szczegółowy wykaz moich publikacji zawiera załącznik nr 4 do wniosku o przeprowadzenie postępowania habilitacyjnego. Dorobek ten obejmuje autorstwo monografii *Ku wolności jako odpowiedzialności. Dewey, Rorty, Habermas o nowej jakości w demokracji*, (Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2013, 319 stron), która także została przyjęta do druku przez The State University of New York Press (SUNY) i ukaże się w języku angielskim. Dorobek obejmuje także autorstwo 26 artykułów (4 przed uzyskaniem stopnia naukowego doktora) w czasopiśmie i pracach zbiorowych (w tym 12 w języku angielskim), dwóch obszernych haseł encyklopedycznych w języku angielskim, 4 tłumaczeń i kilku opracowań o charakterze popularyzatorskim oraz zastosowujących wiedzę naukową. 9 z powyżej wymienionych artykułów zostało opublikowane w czasopiśmie znajdujących się na liście ERIH. (Łączna wartość punktacji MNiSW: 237)

- Podczas pracy naukowo-badawczej moje zainteresowania skupiały się na 4 zagadnieniach. Praca nad jednym pozwalała następnie na rozpoczęcie prac nad drugim, dlatego też przedstawię je poniżej w układzie chronologicznym.

Pierwszym zagadnieniem było badanie *Znaczenia pragmatyzmu amerykańskiego dla nauk społecznych* (2002-2006). Badania te pozwoliły następnie na prowadzenie kolejnych i zgłębienie szczegółowego problemu redefinicji pojęć wolności i odpowiedzialności kluczowych dla filozofii prawa i filozofii polityki bazując na dorobku myśli pragmatyzmu kontynentalnego (Habermas) i amerykańskiego (Rorty, Dewey). Badania pod tytułem *Ku nowemu rozumieniu wartości wolność i odpowiedzialność* (2007-2013) prowadzone po uzyskaniu stopnia naukowego doktora pozwoliły w dalszej kolejności na dostrzeżenie dodatkowej kluczowej kategorii istotnej dla budowania dobrze funkcjonujących społeczeństw demokratycznych, wykraczającej poza ideologiczne podziały na lewicę-prawicę, liberalizm-komunitaryzm, jaką jest kategoria solidarności. Po opublikowaniu monografii *Ku wolności jako odpowiedzialności. Dewey, Rorty, Habermas o nowej jakości w demokracji* (i przetłumaczeniu jej na język angielski) kolejnym krokiem badawczym było zajęcie się tematem *Ku nowym filozoficznym podstawom dla państwa i prawa. Wolność, solidarność i odpowiedzialność w czasach kryzysu* (2010-2017). Badania prowadzone w tym temacie pozwoliły na przygotowanie drugiej monografii *W obronie ludzkiej godności i*

solidarności. Erich Fromm i Isaiah Berlin ku nowym filozoficznym podstawom dla państwa i praw, której cele jak i zawarte wyniki zostały przedstawił powyżej. Praca nad tym projektem za cel stawiała sobie między innymi wskazanie na rozwiązania, które mogą być pomocna dla nas dziś przy kształtowaniu polityk państwa i przy podejmowaniu działań legislacyjnych, których wynikiem powinno być prawo uwzględniające potrzeby człowieka zmieniające się wraz ze zmianą kontekstu społeczno-polityczno-ekonomicznego. Badania nad nowymi filozoficznymi podstawami dla państwa i prawa pozwalały na prowadzenie badań równoległych i ściśle związanych z poprzednimi pod tytułem *Prawo w świecie globalnych przemian – ku nowemu paradygmatowi* (2012-2018). Celem tych badań jest przedstawienie jakie zmiany instytucjonalne i prawne są niezbędne by uniknąć sytuacji w której nierówności społeczne są coraz większe, zarządzanie prowadzone jest w niedemokratyczny sposób a prawo jest wykorzystywane, by chronić istniejące podziały i bronić stref wpływów odchodząc od swego pierwotnego zadania jaki jest czynić to co jest dobre i słuszne oraz pomagać, by można uczciwie żyć, drugiemu nie szkodzić oraz oddać każdemu, co mu się należy zgodnie z paremią Celsusa *Ius est ars boni et aequi* i Ulpiana *Iuris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere*.

Szczegółowy opis tematów badawczych wraz z opisem podjętych działań:

1. *Znaczenia pragmatyzmu amerykańskiego dla nauk społecznych* (2002-2006).

Badania te skupiały się na tradycji myślowej jaką jest pragmatyzm i na jej znaczeniu dla nauk społecznych. Przełomowość rozwiązań zaproponowanych przez myślicieli takich jak Charles S. Peirce, William James czy John Dewey była kluczowa dla dalszego rozwoju myśli XX wieku i jej rozwinięcia w twórczości między innymi Karla R. Poppera, Ericha Fromma, Jürgena Habermasa i wielu innych, dla których istotne stało się przewyciężanie dychotomicznych podziałów zbyt łatwo porządkujących proces poznawczy czy opisujących sieć relacji społecznych. W pragmatyzmie istotne było także zwrócenie uwagi na falibilność wiedzy i jej kontekstowy charakter. Analizy epistemologiczne myślicieli pragmatycznych miały następnie kluczowe znaczenie dla możliwości przedstawienia nowych dróg budowania demokratycznego porządku społecznego oparąjącego się także na prawie.

Prowadzone badania były możliwe dzięki 3 grantom (w tym grantowi Komisji Badań Naukowych), dwumiesięcznym pracom badawczym na Uniwersytecie w Oxfordzie i uczestnictwie w szkole letniej Institut für die Wissenschaften vom Menschen pod tytułem

European Challenges, gdzie wyniki pracy mogły być przedyskutowane na licznych seminariach. Badania zaowocowały 4 artykułami oraz przygotowaniem manuskryptu pracy doktorskiej.

2. *Ku nowemu rozumieniu wartości wolność i odpowiedzialność* (2007-2013).

Badania nad wskazaniem nowego rozumienia wartości wolności i odpowiedzialności były pogłębianiem badań prowadzonych w latach wcześniejszych. Ich celem było ukazanie, że Richard Rorty i Jürgen Habermas zgadzają się ze sobą w wielu istotnych kwestiach filozoficznych mających znaczenie dla wyboru najlepszego rodzaju polityki, że w taki sam sposób rozumieją rolę jednostki, a także wartość wolności i odpowiedzialności wykraczający poza dotychczasowe ich dookreślenia. Perspektywa autorów pozwala wyjść poza spór liberałów z komunitarystami i może stanowić lepszą podstatę dla budowania społeczeństwa obywatelskiego.

Badania były możliwe dzięki 2 grantom i pobytowi badawczemu na Uniwersytecie Harvarda oraz wcześniejszemu uczestnictwu w szkole letniej *On Solidarity* organizowanej przez Institut für die Wissenschaften vom Menschen podczas której jednym z głównych tematów było zgłębienie problemu współczesnego indywidualizmu, roli jednostki w społeczeństwie i znaczenia refleksji filozoficznej dla prawa i polityki. W wyniku badań opublikowanych zostało 6 artykułów, opracowane zostały dwa hasła encyklopedyczne *Freedom* i *Responsibility* (dla: *Encyclopedia of American Philosophy*, Routledge, Taylor and Francis Books, New York & London 2008) oraz opublikowana została książka *Ku wolności jako odpowiedzialności. Dewey, Rorty, Habermas o nowej jakości w demokracji*. Wyniki badań zostały także przedstawione na kilku konferencjach krajowych i międzynarodowych oraz podczas prowadzenia WYKŁADU MONOGRAFICZNEGO pod tytułem: *Podstawy społeczeństwa obywatelskiego* (2008/2009) (2009/2010) (2010/2011).

3. *Ku nowym filozoficznym podstawom dla państwa i prawa. Wolność, solidarność i odpowiedzialność w czasach kryzysu* (2010-2017).

W kolejnych latach skupiłem się w badaniach na problemie rozwoju idei ochrony ludzkich potrzeb i praw człowieka z perspektywy filozoficznej, która wydaje się móc wnieść wiele do debaty na temat potrzeby ich ochrony. Celem było zwrócenie uwagi na argumenty, które mogą wesprzeć współczesne dyskusje o podstawach praw człowieka, konieczności ich ochrony i dróg które można obrać by osiągnąć zamierzony cel. Kluczowe dla tych badań było pogłębienie refleksji na temat wartości godności ludzkiej i solidarności.

Badania były kontynuacją prac badawczych rozpoczętych w 2009 roku i prowadzonych w Institut für Sozialforschung we Frankfurcie nad Menem na zaproszenie Profesora Axela Honnetha i kontynuowanych na Uniwersytecie *Harvarda* na zaproszenie Profesora Hilarego Putnama, oraz podczas krótkich pobytów badawczych na Science Po Ecole de Droit i w John F. Kennedy Institute for North American na Freie Universität w Berlinie dzięki 4 grantom badawczym. Warto dodać, że na obranie kierunku badawczego wielki wpływ miało także uczestniczenie w kolejnej szkole letniej organizowanej przez Institut für die Wissenschaften vom Menschen pod tytułem *On Concepts of Order* i możliwość przedyskutowania intuicji badawczych, które następnie legły u podstaw prowadzonych prac.

Wyniki badań stanowiły podstawę dla 10 artykułów naukowych oraz monografii *W obronie ludzkiej godności i solidarności. Erich Fromm i Isaiah Berlin ku nowym filozoficznym podstawom dla państwa i praw*. Przedstawione zostały one także na konferencjach naukowych i podczas prowadzonego na UMK WYKŁADU MONOGRAFICZNEGO pod tytułem: *Philosophy of Human Rights* (2012/2013, 2013/2014) i KONWERSATORIUM pod tytułem *Godność ludzka – aspekty filozoficzne i prawne* (2012/2013, 2013-2014) oraz KONWERSATORIUM pod tytułem *Philosophy of Human Rights* (2015/2016, 2016/2017, 2017/2018, 2018/2019).

4. *Prawo w świecie globalnych przemian – ku nowemu paradygmatowi* (2012-2018).

Badania *Prawo w świecie globalnych przemian – ku nowemu paradygmatowi* powiązane są pod względem istoty z wcześniejszymi i skupiają się na rozwoju demokracji i państwa prawa, społeczeństwa obywatelskiego, ochronie praw człowieka i na globalnym zarządzaniu poprzez zredefiniowanie podziału na to co prywatne i publiczne na płaszczyźnie filozoficznej i prawnej. W ramach badań prowadzone były prace badawcze nad poszczególnymi tematami: *Looking for a New Language for Human Rights* (szczegółowe badania były prowadzone na Science Po Ecole de Droit we wrześniu 2015) i *From Universality to Responsibility in International Human Rights* (szczegółowe badania prowadzone były w John F. Kennedy Institute, Freie Universität w Berlin w lutym 2013).

Dotychczasowe wyniki badań przedstawiane zostały w 6 opublikowanych artykułach a kolejnych 5 jest w procesie recenzyjnym lub w przygotowaniu. Były one także prezentowane na konferencjach oraz podczas prowadzonego na UMK WYKŁADU MONOGRAFICZNEGO pod tytułem *Global Governance, Philosophy and Practice* (2012/2013), WYKŁADU MONOGRAFICZNEGO pod tytułem *Global Governance and the Rule of Law in Poland and Abroad* (2017/2018, 2018/2019) i KONWERSATORIUM *Introduction to Global*

Governance (2012-2013). Wyniki badań przedstawiane były także podczas konferencji naukowych i seminariów na Harvard Law School w Institute of Global Law and Policy i na Uniwersytecie w Oxfordzie. W ramach badań przygotowywana jest także monografia.

Realizacja badań była dotychczas możliwa dzięki 1 grantowi indywidualnemu oraz poprzez uczestniczenie w 4 grantach w roli eksperta odpowiedzialnego za ewaluację wyników badań oraz za wsparcie procesu przygotowania raportów, których wyniki stały się podstawą dla publikacji naukowych.

- W sensie badawczym interesuje mnie również możliwość zaaplikowania zdobytej wiedzy do rozwiązywania konkretnych problemów. W związku z tym znaczny wpływ na moje zainteresowania naukowo-badawcze w latach 2012-2018 miały doświadczenia związane z pracą doradczą i ekspercką w ministerialnych zespołach do spraw społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw i zrównoważonego rozwoju, w których kluczowym tematem było wskazanie dróg prawnych i możliwości dostosowania polityki społecznej i gospodarczej państwa do wdrożenia wytycznych ONZ dotyczących biznesu i praw człowieka (*UN Guiding Principles on Business and Human Rights*). Kluczowe było także wypracowanie standardów wspierających proces samoregulacji biznesu w celu implementacji II Filara wytycznych ONZ dotyczących biznesu i praw człowieka (*UN Guiding Principles on Business and Human Rights*) poprzez uczestnictwo w roli eksperta w Koalicji Rzeczników Etyki utworzonej przy United Nations Global Compact Poland. W wyniku prac powstały liczne rekomendacje, publikacje i raporty, a wśród nich *Standard Minimum Programu Etycznego*.
- Przed i po uzyskaniu stopnia doktora uczestniczyłem z referatami w 40 konferencjach naukowych. Po otrzymaniu stopnia doktora uczestniczyłem w 34 konferencjach naukowych a w tym 22 konferencjach międzynarodowych. Spośród 22 konferencji międzynarodowych 11 odbyło się poza krajem (Harvard, Oxford, Uppsala, Frankfurt, Lizbona, Praga, Paryż). Wygłosiłem także 9 komunikatów na 8 konferencjach międzynarodowych i na jednym sympozjum krajowym. Miałem także możliwość wygłosić 10 wykładów na zaproszenie oraz wziąłem udział w 6 panelach dyskusyjnych jako mówca i dyskutant.
- Odnośnie udziału w krajowych i międzynarodowych projektach badawczych, pragnę wskazać na uczestnictwo w projekcie finansowanym przez Unię Europejską pod tytułem *Redefining the transatlantic relationship and its role in shaping global governance* w

ramach European Union 7th Framework Programme for Research, Technological Development and Demonstration (2012-2015). W projekcie tym wziąłem udział jako ekspert odpowiedzialny za ewaluację wyników badań przeprowadzonych przez konsorcjum 13 jednostek badawczych (Istituto Aari Internazionali, German Marshall Fund of the United States, University of Edinburgh, Free University of Berlin, Fondation Nationales des Sciences Politiques Sabanci, University of Istanbul, Chatham House, European University Institute, University of Siena, Charles University of Prague, University of Mannheim, TNS Opinion, American University of Washington) i wsparłem przygotowanie ostatecznego raportu *Managing Disorder. A Stronger Transatlantic Bond for More Sustainable Governance*. W roli eksperta wziąłem też udział w 2 innych projektach badawczych realizowanych przez Atlantic Council z Waszyngtonu pod tytułem *Global Risks 2035: The Search for a New Normal* (2016-2017) i przez Harvard Law School Institute of Global Law and Policy (2015-2017) pod tytułem *Corporation in a Global Society*. W projektach tych także wsparłem ewaluację wyników badań oraz przygotowałem publikacje.

- W ramach prowadzonych badań po doktoracie kierowałem 6 grantami i odbyłem 7 staży zagranicznych (od jednego miesiąca do roku) dzięki grantom badawczym przyznanych przez Fundację Kościuszkowską, Rząd Francuski, John F. Kennedy Institute for North American Studies, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Uniwersytet Harvarda i Instytut Badań Polityczno-Prawnych. Staże te (jako Visiting Scholar) odbyłem na Harvard University, Sciece Po Ecole de Droit, w John F. Kennedy Institute for North American Studies na Freie Universität w Berlinie i w Institut für Sozialforschung we Frankfurcie nad Menem.
- Obecnie uczestniczę w projekcie badawczym w Center for the Governance of Change na EI University w Madrycie (2018-2021) który nosi tytuł *The New Social Contract*. W ramach projektu przygotowuję raport *The Future of Democracy and The Rule of Law*. Dodatkowo kieruję obecnie projektem *Global Governance – Toward a New Paradigme* (2017-2020), finansowanym przez Altius Society a partnerami projektu są: London School of Economics, Universidad Pontificia de Comillas in Madrid, Università degli Studi di Perugia, Acciona S.A. i Telefonica S.A. W ramach projektu planowane jest przygotowanie monografii.
- Od 2013 jestem członkiem zarządu i członkiem rady naukowej The Altius Society. Altius Society zostało założone w 2012 roku na Uniwersytecie w Oxfordzie, aby stać się globalnym forum gromadzącym młodszych i starszych praktyków, naukowców i liderów

świata polityki oraz biznesu, aby omawiać najważniejsze strategiczne trendy XXI wieku i ich wpływ na przyszłość społeczeństw, prawa i gospodarek. Jego członkowie podzielają pragnienie zrozumienia zmian występujących na świecie i przyczynienia się do skuteczniejszego globalnego zarządzania. Altius Society rokrocznie organizuje konferencje na Uniwersytecie w Oxfordzie, których jestem także współorganizatorem. Celem konferencji jest zrozumienie długoterminowych trendów, które leżą u podstaw zmian w naszych społeczeństwach. Cechuje je interdyscyplinarność bowiem Altius Society opiera się na przekonaniu, że stawienie czoła obecnym wyzwaniom wymaga holistycznego podejścia, w którym różnorodna wiedza i kontekst są brane pod uwagę w celu poszukiwaniu nowych odpowiedzi. Wśród dotychczasowych gości konferencji byli profesorowie z Uniwersytetu w Oxfordzie, z Uniwersytetu Harvarda, MIT, uniwersytetów z kontynentu europejskiego, liczni nobliści z dziedziny fizyki, chemii, medycyny i ekonomii, byli i obecni politycy oraz czołowi przedstawiciele świata biznesu.

- Od 2009 roku jestem związany z 4 sieciami badawczymi których zadaniem jest podejmowanie wysiłków wraz z innymi członkami sieci mających na celu rozwój innowacyjnych podejść do globalnej polityki w obliczu prawnej i instytucjonalnej architektury, która jest słabo wyposażona, aby sprostać najpilniejszym globalnym wyzwaniom poprzez wspieranie interdyscyplinarnych badań i prezentowania ich wyników na warsztatach, kolokwiach oraz konferencjach (Harvard Law School Institute of Global Law and Policy Network) oraz wypracowywanie i konsultowanie rozwiązań problemów z zakresu globalnego zarządzania oraz prezentowanie ich na seminariach (Bucerius Global Governance Network). Ich celem jest także analizowanie problemów z zakresu prawa, ekonomii i polityki aby wskazać kluczowe kierunki badań podejmowane przez członków sieci (Altius Society Network) oraz inicjowanie współpracy z podmiotami naukowymi i gospodarczymi w celu aplikacji wiedzy akademickiej przy podejmowaniu decyzji prawnych, społecznych i politycznych (Center for the Governance of Change Network).
- W roku 2014 otrzymałem wyróżnienie JM Rektora za osiągnięcia w dziedzinie naukowo-badawczej a w szczególności za opublikowanie książki *Ku wolności jako odpowiedzialności. Dewey, Rorty, Habermas o nowej jakości w demokracji*. Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2013.
- Szczegółowe rozwinięcie powyższych punktów wskazujące dodatkowo na osiągnięcia

dydaktyczne i popularyzatorskie, na nagrody i wyróżnienia oraz na doświadczenia eksperckie znajduje się w załączniku 4 do wniosku o wszczęcie postępowania habilitacyjnego.

A handwritten signature in blue ink, appearing to read 'M. Kilanowski', written over a horizontal dotted line.

dr Marcin Kilanowski